

CENGİZ AYTMATOV’UN “BEYAZ GEMİ” ROMANINDAKİ SÖZLÜ ANLATILARIN ve TÜRKÜLERİN W. BASCOM’UN PARADİGMALARI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ¹

Evaluation of Oral Narratives and Folk Songs in Cengiz Aytmatov’s Novel “the White Ship” in The Context of W. Bascom’s Paradigms

Kürşat VARDI*

Öz

Kırgız Türkleri, Çarlık Rusya’nın ve Sovyetler Birliği’nin uzun süre işgali altında kalmıştır. Kırgızlar, bu dönemlerde kültürel varlıklarını koruyup devam ettirebilmek için sözlü halk edebiyatı ürünlerine ve kültürel halk dinamiklerine sıkı sıkıya sarılmışlardır. Kırgızlar, özellikle sözlü anlatılardan olan mitolojiye, destanlara, efsanelere, masallara ve halk edebiyatı ürünlerinden olan türkülere değer vermiştir. Bu unsurlar, sözlü, basılı ve elektronik ortamlarda varlığını devam ettirmiştir. Üretilen her sözlü halk edebiyatı ürünü ve halk kültürü unsurunun modern dönemlerde araştırmacılar tarafından bir işlevinin olduğu düşüncesi yaygınlaşmıştır. Bu kaynaklar üzerinden Kırgız sözlü halk edebiyatını ve kültürünü devam ettiren şair ve yazarlar da bu unsurların birtakım işlevlere sahip olduğunun bilinci ile eserlerini oluşturmuştur. Cengiz Aytmatov, Kırgız yazarlar içerisinde, sözlü halk edebiyatı ürünlerinin ve halk kültürü unsurlarının bir işlevinin olduğuna inanan ve bu işlevselliği özümseyen yazarlardan birisidir. Aytmatov, romanlarının birçoğunda sözlü kültür unsurlarının unutulmasının önüne geçebilmek amacıyla bu unsurlardan yararlanmış ve romanlarının içerisinde tarihsel olaylara göndermeler yapmıştır. Aytmatov, Kırgız Edebiyatının temel dinamiklerini bilen en önemli yazarlar arasında sayılmaktadır. Eserlerinde “Beyaz Gemi” dâhil bu dinamikleri yoğun bir şekilde kullanmıştır. Aytmatov’un kullandığı dinamiklerin başında sözlü anlatılar ve halk edebiyatı ürünü olan türküler gelmektedir. Bu incelemenin alanı “Beyaz Gemi” romanında yer alan sözlü halk edebiyatı anlatılarının işlevsel kuram temel alınarak William Bascom modeline göre değerlendirilmesi olmuştur. Bu değerlendirmeler yapılırken romandaki anlatılardan örnek metinler alınmış, örnekler üzerinde, halk edebiyatı sözlü anlatıları ve türkülerin romandaki işlevi ve Bascom’un paradigmalarına göre değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızlar, Sözlü unsurlar, İşlevsellik, Halk kültürü.

Abstract

Kyrgyz Turks and their geography were under the occupation of tsarist Russia and then Soviet Union for a long time. In these periods, the Kyrgyz tightly clung to the oral folk literature products and cultural folk dynamics in order to preserve and maintain their cultural assets. Kyrgyz people, especially valued mythology, epics, legends, tales and folk songs from folk literature. These elements, continued to exist in oral, printed and electronic media. The idea that every oral folk literature product and folk culture element produced has a function in modern times has become widespread. Poet and writers who continued the Kyrgyz oral folk literature and culture through these sources created their works with the awareness that these elements have some functions. Cengiz Aytmatov, is one of the Kyrgyz writers who believes that oral folk literature products and elements of folk culture have a function and absorbs this functionality. Aytmatov used these elements in many of his novels in order to avoid forgetting the elements verbal culture and made references to historical events in his novels. Aytmatov, is one of the important

¹ Bu makale, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Ana Bilim Dalı’nda Doç. Dr. Gönül REYHANOĞLU danışmanlığında, Kürşat VARDI tarafından hazırlanan “Cengiz Aytmatov’un ‘Beyaz Gemi’ Romanındaki Halk Bilimi Unsurlarının Kültürü Aktarmadaki İşlevleri ve Toplumsal Cinsiyet Rollerini” başlıklı yüksek lisans tezinden esinlenerek üretilmiştir.

* Öğretmen, MEB, inciim2013@gmail.com, ORCID:0000-0001-6141-0239.

writers who know the basic dynamics of Kyrgyz Literature. He used these dynamics extensively in his works, including the Whit Ship. Oral folk literature narratives are at the forefront of the dynamics Aytmatov used. The field of this study is the oral folk in the Whit Ship novel. Literature narratives were evaluated according to the William Bascom model based on functional theory. While making these evaluations, sample texts were taken from the narratives in the novel and on these sample texts, the function of the folk literature narratives in the novel and evaluated according to Bascom's paradigms.

Keywords: Kyrgyzs Verbal elements, Functionality, Folk culture.

Giriş

Bir eseri değerli kılabilecek değişik kıstaslar vardır. Bu kıstasların başında içinden çıktığı toplumun kültürel aksiyonlarını ve temel dinamiklerini yansıtmaları gelir. Sözlü anlatılar ve halk edebiyatı ürünleri bu dinamiklerin en önemli unsurlarından sayılabilir. Sözlü anlatılar ve halk edebiyatı ürünleri, ait oldukları toplumların davranış aksiyonlarını içerisinde barındırır. Bu aksiyonlar, o toplumun çevreyle şekillenmiş yaşam döngüsü içerisinde hangi işlevi üstlendiğiyle ilgili unsurları da kapsar. Halk edebiyatı içerisindeki sözlü anlatılar ve türküler birebir olmasa bile yaşamla iç içe geçmiştir. Bu özellik bağlamında "Beyaz Gemi" romanı içerisindeki işlevselliğin hangi sözlü unsurlarla sağlandığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu türden anlatılar ve türküler toplumların sevinçleri, hüznüleri, geçirmiş oldukları millet olma evreleriyle ilgili içlerinde ipuçları barındırır. "Beyaz Gemi" romanında bu ipuçlarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Topyekûn düşünüldüğünde kültürün aktarılmasında etkili olan bu unsurlar, toplumların geleceğinin şekillenmesinde başat rol üstlenmektedir. Kafesoğlu'nun (2020: 30) belirttiği gibi "Kültür unsuru, bir topluluk içinde ortaklaşa değer vasfını kazanan ürünler ve davranışlar olduğuna göre, fertlerin ortaya koyduğu kültür belirtilerinin cemiyet tarafından kabul edilmesi lazımdır." Kabul edilen ortak değerlerin başında Halk edebiyatı sözlü anlatıları ve türküler türünde verilen metinler gelmektedir. Bu unsurlar üzerinden millet olma bilinci gelişir ve o milletin kültürel devamı sağlanır. Bu kültürel döngünün "Beyaz Gemi" incelemesi üzerinden hangi kıstaslarla sağlandığı tespit edilmiştir.

Halk edebiyatı sözlü anlatılardan olan mitoloji, destan, efsane, masal ve halk edebiyatı ürünü olan türküler, estetik zevk barındıran her türlü maddi ve manevi üretim unsurlarıdır. Bu unsurlar, insanların ilkel dönemden itibaren yaşamlarıyla ilgili hayat bilgisinin de kanıtı sayılabilir. Türk halk edebiyatı sözlü ürünler bakımından zengin bir içeriğe sahiptir. Özellikle Kırgız Türklerinde yoğun bir şekilde halk edebiyatı sözlü anlatıları ve türküler tarzında yazılmış ürünlere rastlanır. Bu unsurlar, Kırgızların geçmiş dönemlerini yansıtmaları bakımından önem arz eder. Kırgızlara ait sözlü ürünlerin en önemlilerinden birisi de "Manas" destanıdır. Bu destan, Kırgızların hem siyasi hem de sosyal yaşamlarının ele alındığı, geçmişine ışık tuttuğu temel dinamiklerin başında gelmektedir. Yıldız'a (2017: 29) göre "Manas Destanı'nın ana konusu, Manas'ın Kırgız Türklerini esaretten kurtarıp bir bayrak altında toplama çabasıdır. Bu çaba destanda, Kırgız Türklerinin yaşayış tarzı içinde işlenmektedir". "Manas" Kırgızların kültürel dinamiklerinin gelişimi ve aktarılması bakımından önemli bir yol haritası niteliği taşımaktadır. Avras'ın (2017: 138) belirttiğine göre, "Bu destan hem Kırgızların folklorunu, gelenek ve göreneklerini, inançlarını, etnografyasını (giyim-kuşam, çadır hayatı, hayvancılık, vb.) hem de Türk dillerinin tarihi için çok değerli olan dil, edebiyat ve tarih malzemesini içermektedir." "Manas" destanı çağdaş Kırgız edebiyatının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. "Manas" modern Kırgız edebiyatının beslendiği ana damar olma özelliği gösterir.

Kırgız yazarlardan Tölögön Kasımbek'in iki cilt halinde yayımladığı "Sıngan Kılıç" (1966-1967) ve Caparkul Toktonaliyev'in "Han Ormon" (2000-2001) romanları tarihi konuları hatırdaki tutacak tarzda yazılmış romanlar arasında gösterilebilir. Batılı tarzda yazılmış roman türünün Kırgız yazarlar tarafından yazılmaya başlaması 1960'lardan sonraya tekabül eder. Aşlar'ın (2017: 84) belirttiğine göre, "Çağdaş Kırgız edebiyatında tarihi roman türü 1960'lı yıllarda ortaya çıkmaya başlar. Teknik açıdan ilk tarihi roman Tölögön Kasımbek'in

Sıngan Kılıç adlı eseridir”. Kırgız edebiyatının en önemli yazarlarından biri olan Aytmatov’un da eserlerinde tarihi olaylara göndermeler yaptığı bilinmektedir. Yazar, birçok eserinde bu göndermeleri sözlü anlatılar ve türküler üzerinden sağlar. “Beyaz Gemi” romanı içerisine mitolojik unsurlar, destan, masal, türkü ve efsane örneklerinin yazar tarafından yerleştirilerek Kırgızların geçirmiş olduğu tarihi sürece ışık tutması, yapılan bu çalışmanın konusuyla bu unsurları ilişkili hâle getirmiştir. Ayrıca bu inceleme üzerinden Kırgızların tarihi geçmişine hangi sözlü unsurlar üzerinden ulaşmaya çalıştığı tespit edilmiştir.

Çocukluk, bir insanın hayal dünyası sayesinde dış dünyaya etki ettiği kritik dönemlerdendir. Aytmatov, çocukluk dönemine ait bu hayal dünyasından etkilenen birisidir. Aytmatov’un üslubu denilebilecek bu özellikler, yazarın eserlerinde küçük yaşta babaannesinden dinlemiş olduğu sözlü anlatılardan etkilenmesinin neticesidir. Aytmatov’un birçok eserinde karakterler üzerinden Kırgızların geçmişine göndermeler yapılmıştır. Bu çalışmada, “Beyaz Gemi” romanında hangi karakterler ve hangi yaş grupları üzerinden geçmişe göndermeler yapıldığının tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Aytmatov’un romanlarındaki karakterlerin yazar tarafından gelişigüzel seçilmediği bilinmektedir. Yazar, romanın kurgusuna yönelik karakterler seçer. Aytmatov, aynı zamanda kahramanların işlevleriyle de ilgilenmektedir. Yazar, romanda gelenekçi bir kimlik tahayyül ettiğinde romanının karakterine halk edebiyatı unsurlarını bilinçli bir şekilde öğretir. İnceleme bu ayrıntıları ortaya çıkarma üzerine odaklanmıştır. “Beyaz Gemi” romanında yer alan karakterler bu izdüşümlü kurgulanıp seçilmiştir. Aytmatov, karakterlerinin roman içerisinde sergileyeceği bu türden gelenekçi davranışları sergilemesi yönünde karakterlerine telkinlerde bulunur. Onlara kendisinin söylemek istediğini söyler. Aytmatov’un eserlerinin neredeyse birçoğunda bu kıstaslar göze çarpmaktadır. “Beyaz Gemi” romanında karakterlere uygun hangi anlatı örneklerinin seçildiği üzerine yapılan bu incelemede karakterlerin işlevleri tespit edilmiştir.

“Yazar, eserlerinde hem toplumun hem de kendi ideallerinin aktarıcısı, yol göstericisi konumundadır. Aytmatov, “Beyaz Gemi” romanında idealleri üzerinden yeni bir dünyanın keşfine çıkar. Ona bu özgürlüğü veren ise, kaynağından beslendiği toplumdur” (Vardı, 2022: 1) ve toplumun üretmiş olduğu halk edebiyatı ürünleridir. Olay örgüsüyle birlikte işlenmiş bu ürünler, Aytmatov’da işlevsel olarak bir denklemin içerisinde düşünülmüştür. Yazarın geçmişle gelecek arasında kurduğu köprüyü bu unsurlar üzerinden sağladığı görülmektedir. Aytmatov’a göre, sözlü ürünlerin bir işleve sahip olduğu inancı hâkimdir. Aytmatov, İşlevsel kuram ve bu kuramın en önemli savunucularından olan W. Bascom’un (1954) “American Folklore Society” dergisinde yayımlanan folklorun dört işlevi adlı makalesinde yer alan paradigmasını, “Beyaz Gemi” romanında ön plana çıkarır. Bu incelemede halk edebiyatı unsurlarının romanda birtakım işlevler üstlendiği belirlenmiştir ve değerlendirme bunun üzerinden yapılmıştır.

İşlevsel Kuram

Modernleşme süreciyle birlikte, toplumların oluşum aşamaları üzerine yeni teoriler geliştirilmiştir. Düşünürler, bu teoriler üzerinden köken sorununa eğilirken, toplumların üretmiş olduğu maddi ve manevi kültür unsurlarının toplum için ne ifade ettiğiyle ilgili birtakım sonuçlara varmaya çalışmıştır. Bu türden yaklaşımlar, üretilen sözlü halk kültürü unsurlarının toplum için bir işlevinin olduğu kanısını güçlendirmiştir. Yapılan değerlendirmelerle birlikte köken sorunundan uzaklaşmaya başlanmıştır. Araştırma alanlarında, kültürel unsurların farklı yönlerine bakma eğilimi yaygınlaşmıştır. Bu eğilimlerin başında ise, işlev sorunu gelmektedir.

Batıda ortaya çıkan, gelişen işlev problemi folklor ve kültür unsurlarını kapsayıcı boyutta düşünülmüştür. İşlevsel kuram ilk kez "Amerika Folklor Kurumu"nda çalışan bir kültür antropologu kimliğiyle tanınan Franz Boas ve öğrencileri aracılığıyla girmiş ve daha sonra kullanımı yaygınlaşmıştır" (Herskovist1973'ten akt. Çobanoğlu, 2019: 251). Batıda, Boas'ın ardından B. Malinowski ve A. Reginald Radcliffe-Brown işlevsel kuramın kurucusu kabul edilmiştir.

"Malinowski, kültüre değişik yönden bakmıştır. Kültürün diğer kurumlarla ilişkili olduğuna dair düşünceleri işlevsel teorinin gelişip temellenmesini sağlamıştır" (Vardı, 2022: 13). Bu düşünce üzerinden şekillenen işlevsel teori, üretilen her unsurun bir işlevsel karşılığı olduğu düşüncesini yaygınlaştırmıştır. İşlevsel teorinin gelişip yaygınlaşmasında birçok katkısı olan Malinowski'in insanın üretimi olan folklorik ürünlere doğrudan sunduğu katkıların başında kültür üzerine düşünmesi gelir. "Malinowski'nin halk bilimine doğrudan katkılarının başında 'kültürü' değişik cephe ve kurumlarının birbiriyle ilişki ve tesir içinde olarak gören çalışması yer almaktadır" (Bascom 1983: 164'ten akt. Çobanoğlu, 2019: 252). Kültürün yapısal bir örüntü içerisinde kurumlarla etkileşimine vurgu yapılır.

Malinowski, "İlkel Psikoloji ve Mit (1926) incelemesinde "bağlam" ve "icra" gibi terimlerden söz eder. İşlevsel kuram farklı düşünürlerin ortaya koyduğu farklı paradigmalardan yerleşmesiyle gelişir. "İşlevsel tezin en anlaşılır uygulaması Boas'ın öğrencisi Melville Herskovits'in de öğrencisi olan William Bascom tarafından yapılır" (Dorson, 2011: 34) Bascom'un özellikle ortaya koymuş olduğu "Folklorun Dört İşlevi" ve paradigmalarıyla işlevsel teori yeni bir boyut kazanır.

William Bascom'un folklorun dört işlevi

Toplumsal yaşamın oluşmasına öncülük eden ilkel dönemin insanları, yaşam biçimlerini düzenlerken hayatın idame ettirilmesini öncül koşul olarak almıştır. Arketip²dönemin ürünleri içerisinde değerlendirilen sözlü ürünlerden olan mitoslar, destanlar, efsaneler, masallar vb. insanlığın ilk anlatı örneklerinin halkbilimiyle uğraşan kişilerce işlevsel birtakım faydalar gözetilerek oluşturulduğu düşüncesine itmiştir. Arketip kavramına açıklama getirenlerin başında Jung gelmektedir. "Jung'un hem arketipleri uzun bir süreçte nesilden nesile aktarılan, özel bir damga kabul edilmiş formlar hem de bir efsane ve masal olarak tanımladığını ifade etmiştir. (Kavut, 2020:465'ten akt. Kavut, 2020: 686)

Halk edebiyatı unsurları içinde yer alan sözlü anlatılar ve türküler, toplumların geçmişteki yaşam deneyimlerinden izler taşır. Kültür unsuru diyebileceğimiz bu anlatılar, toplumun nazarında hem maddi hem de manevi olarak birtakım işlevlere sahiptir. Bu cepheden bakıldığında sözlü halk edebiyatı unsurlarının manevi haz verirken insanlara anlama kolaylığı vermesi, toplum içerisinde düzenin sağlanması gibi birtakım maddi işlevlerinin de olduğuna dikkat edilmesi gerektiği vurgulanır. W. Bascom, folklorun insanların yaşamlarına birtakım katkı sunduğunu ifade eder ve bu yönde birtakım paradigmalardan belirler.

Bascom, (1954) "American Folklore Society" dergisinde yayımlanan folklorun dört işlevi adlı makalesinde, folklorun birçok işleve sahip olduğuna vurgu yapar. Bu işlevlerden ilkinin kişisel ve toplumsal baskılardan kurtulmaya yardım ettiği. Bu işlev sayesinde folklorun bireyin cinsel yaşamına, cinsellikle ilgili düşünce yapısına ve onun çıkış noktasını açıklamaya yardım ettiği düşüncesi ön plana çıkar. Diğer bir işlevde kişilerin folklor sayesinde zevkli dakikalar geçirebilmeye etkisinin olduğu üzerinedir. Fakat bu türden eğlencelerin altında yatan ortaya çıkmamış bazı durumlardan bahsedilir. Eğlenceler vasıtasıyla bireyin duygularının, gizli kalmış yönlerinin açığa çıktığı konusunda değerlendirme yapar. Bascom,

² Arketip için Jung'un *Dört Arketip* (2003) eserine bakılabilir.

folklorun ayrıca eğitime amacı ve kültürün gelecek kuşaklara aktarma işlevini de üstlendiğini ifade eder. Son olarak folklor sayesinde, kişilerin davranış aksiyonlarının tasdik edilmesine katkı sunduğuna dikkat çeker. Bascom, törenlerin, ritüellerin işlevsel olarak geçerli kılmanın da yolu olduğunu ileri sürer.

Bascom'un bu değerlendirmelerinden halk edebiyatı unsurlarının birtakım işlevleri üstlendiği anlaşılmaktadır. Çalışmada bu işlevler "Beyaz Gemi" romanında tespit edilen ve halk edebiyatı anlatıları ve türkü örnekleriyle karşılaştırılmış ve değerlendirilmiştir.

"Beyaz Gemi" Romanında Tespit Edilen Halk Edebiyatı Sözlü Anlatıları

Mit

Modern edebiyata kaynaklık eden, ilkel dönemin insanların ilk edebi üretimlerinden sayılabilecek ve onların geçirmiş olduğu toplumsal evreleri açıklamada önemli katkısı olduğuna inanılan anlatılardan birisi de mitlerdir. Vardı'ya (2022: 25) göre "İnsanlık, belirli aşamalardan geçerek kabileleri, toplulukları, sınıfları ve halkları oluşturmuştur. Mitoloji insanlığın ve milletlerin geçirmiş olduğu bu karanlık evreyi aydınlatmada en önemli anlatı türlerinden biridir." Birçok kaynakta tanımlanan mitler TDK'ye (2005: 1403) göre "Mit, geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren tanrı, tanrıça ve evrenin doğuşuyla ilgili hayali, alegorik bir anlatımı olan halk hikâyesi, mitos diye tanımlanırken, yine TDK'ye (2005: 1403) göre mitoloji mitlerin doğuşlarını, anlamlarını yorumlayan, inceleyen bilim" dalı olarak ifade edilmiştir. Bu bağlamda ele alınan mitler ilk insanların düşüncesini biçimleri olarak değerlendirilebilir. Bayat'a (2019: 14) göre, "Mit, ilk insanın inandığı kutsal bildiği değerler sistemi ve bu sistemin biçimlenmiş ve metne dökülmüş şeklidir". Mitler, ilkel kavimlerin dünyayı algılama biçimi olarak da değerlendirilebilir. Nar'a (2014: 56) göre, "Arkaik toplumlardan günümüze gelen birçok edebi ürün bulunur. Bunların içerisinde belki de en anlamlı olan kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılan mit, destan, efsane ya da masalsı anlatılardır". Bu bağlamda değerlendirilen "Beyaz Gemi" romanı içerisinde birçok mitik unsur barındırdığı tespit edilmiştir.

Mitik unsurlar

Kâinatın yaratılışı

Türk mitolojik sisteminde kâinatın yaratılışıyla ilgili birçok değerlendirme yapılmıştır. Çoruhlu'nun (2017: 151) ifadesine göre, "Orta ve İç Asya'da yaşayan Türk toplulukları arasında dünya ve insanın yaratılışı ya da insanın türeyişi hakkında birçok efsane tespit edilmiştir. Bu efsaneler yakın çağlarda derlendikleri için İslamiyet, Hıristiyanlık, Yahudilik, Budizm ve Maniheizm'den bazı etkiler taşımaktadır". Bu düşüncelerin yoğunlaştığı inanışlardan birisi de su üzerinedir. Altay Türkleri üzerine çalışmaları olanlardan birisi Radloff'tur. "Altay yaratılış destanından derlediği varyanttaki 'başlangıçta yine su vardı' " (Radloff 1862-1869'den akt. Uğurcan'a 2018: 53) ifadesi Türklerin suyun kutsallığı üzerine düşüncesini destekler boyuttadır. Kırgızlarda kâinatın yaratılışında rol oynayan kavramların varlığı ile ilgili birtakım inançlar hâkimdir. Bu inançların başında kâinatın yaratılmasında su ve ateşin etkili olduğu inancı gelmektedir. Aytmatov, Issık-Göl'ü çocuk karakterin betimlemeleriyle şöyle tarif eder:

Yeryüzünün ta öbür ucunda, görülebilen yerin en uzağında kumlu sahilin ötesinde, ortası kabarık gibi duran bir göl görünüyordu. Issık-Göl idi bu. Yer ve gök orada birleşiyordu. Ondaki ötede hiçbir şey yoktu (Aytmatov, 2015: 28.

Çocuk karakter, bu alıntıda Issık-Göl'ü yer ve göğün birleştiği yer olarak betimler. Kırgızların kâinatın oluşumuyla ilişkilendirdiği Issık-Göl burada yazar tarafından imlenir. Bu

alıntıda Bascom'un öne sürdüğü folklorun dört işlevinde yer alan eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktarılarak eğitilmesi işlevi ön plana çıkar.

Kırgızlarda ateş Tanrısının kâinatın oluşumunda rol oynadığına inanılmaktadır. Aytmatov, özellikle çocuk karakterin akşam, ateş çevresinde çocuklarla oynadığı oyuna dikkat çeker. Yine, çobanların ateş etrafında halkalanması bozkır yaşamından izler taşımaktadır. Yazar, Kırgız kültüründe ateşin kutsallığına gönderme yapar.

Bu bölümdeki alıntı, Bascom'un değerlere, toplum kurallarına ve törelere destek verme işleviyle kullanılmıştır. Ayrıca, ateş etrafında çocukların oynaması ve çobanların ateş etrafında halkalanması kültürel ritüellerin dikkat çekmesi olarak yorumlanabilir. Bu ritüellerin Bascom'un belirttiği gibi toplumsal kuralları ve değerleri onaylama olarak algılanabilir. Ayrıca, eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktarılarak eğitilmesi başka bir işlevsel özellik olarak belirlenmiştir.

Hızır

Hızır, Türk-İslam inancında sıklıkla adından söz ettiren dini kültürel inançlar arasında yer almaktadır. Hızır'ın toplum hafızasında yer etmiş kendine has birtakım özelliklerinin var olduğu bilinmektedir. "Hızı ve yardımseverliği ifade eder" (Gölpınarlı 1977' den akt. Çınar, 2020: 64) diye belirtmektedir. Yine Türk sosyo-psikolojik yapısının öğrenilmesine kaynaklık eden "Dede Korkut" hikâyelerinde Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesinde geçen bölümde Hızır'ın farklı bir niteliğine dikkat çekilmektedir.

"Oğlan anda yıkıldukda Boz Atlu Hızır oğlana hazır oldı, üç katla yarasın eli-y-ile sığadı, sana bu yaradan korhma oğlan ölüm yokdur tağ çiçeği anan südi-y-ile senün yarana melhemdür didi. Gayıb oldı" (Özsoy, 2017: 71-72).

Bu bölümde yer alan Hızır'ın hastalara şifa verebildiği gösterilir. Kırgız mitolojisinde de yer bulan Hızır, başka bir anlamla ilişkilendirilmektedir. "Kırgız mitolojisinde 'Hızır', uğur, talih ve rızıkların efendisi, piridir. Hızır, eski zamanlarda ölümsüzlüğe eren insanlardanmış. Hızır dürüst ve iyi niyetli insanlara rastladıysa buna Hızır ilişti, denilmiş ve bu insanlar talihli, rızıklı olurmuş" (Kırbaşev ve Akmataliyev 2001'den akt. Elçin: 2001: 151).

Aytmatov, romanda Hızır inancına gönderme yapar. Bu dini kültürel halk inancı roman karakteri Mümin Dede üzerinden aktarılır. Hızır'ın var olduğuna inanılan birkaç özelliğine, yazar tarafından romanın değişik bölümlerinde yer verdiği görülür. Mümin Dede'nin roman içerisindeki davranışlarıyla Hızır'ın ilişkilendirildiği görülmüştür.

Dede çocuğun diline ve boğazına dikkatle baktı Uzun uzun nabzını dinledi (Aytmatov, 2015:134).

Akşam sıcak kuyruk yağıyla göğsünü ve ayaklarını ovarım (Aytmatov, 2015: 135).

Dede Korkut hikâyelerinde de geçen "Boz Atlı Hızır" arketipine gönderme yapılır.

Dosdoğru ahıra giderek Alabaş'ı çıkardı. Bu Orozkul'dan başka kimsenin binmeye cesaret edemediği, görkemli görünüşü bozulmasın diye arabaya da koşamadıkları binek atı idi (Aytmatov,2015: 92).

Mümin Dede'nin torunu hastalandığında Mümin Dede çocuk karakteri el yordamıyla kontrol eder. Aytmatov, Hızır'ın şifa verici özelliğine dikkat çeker.

- Ötekiler nerede? diye sordu telaşla Mümin dede. Gidip hemen getireyim onları;-çocuğa çocuğa dönerek- haydi sen de git, çabuk Seydahmet'i çağır (2015: 117).

Yukarıdaki alıntıda ise, Aytmatov tarafından Hızır'ın kurtarıcı, yardım edici özeliği öne çıkarılmıştır. Yazar, bu göndermeleri yaparken halk kültürü dini inançlarıyla Hızır inancına dikkat çekmek ister. Bascom'un ortaya sürdüğü folklorun, eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktarılması işleviyle özdeş olduğu saptanmıştır.

Geyik ana totemi

“Beyaz Gemi” romanı, Kırgızların kurtuluşu ve yeniden çoğalmasıyla ilişkisi olan sözlü kültür anlatılarından olan geyik hayvanının Kırgızlar içerisinde totemleşmesini konu alır. Geyik birçok Türk masalında soyla ilişkilendirilmiştir. Ögel’in (2020) ifadesine göre “Çingiz Han’ın ana-atası olan maral da bir ala güzel geyik idi” Geyik hayvanı Kırgızlar arasında kutsal sayılır. “Manas Destanı’nda binek, yük ve etinden yararlanan bir hayvan olan at kadar olmasa da, büyük baş hayvanlar da yer almaktadır” (Yıldız, 2017: 215). Bu özellikler dikkate alındığında geyiğin Kırgızlar içerisindeki önemine dikkat çekilir.

Aytmatov, romanda geyik hayvanının Kırgızlarda totemleştiğine belirtir. Mümin Dede karakterinin sürekli geyik hayvanından bahsetmesi, Kırgızların soyunun geyik soyuna dayandığı inancı ve tüm bu türden anlatıların Sovyet Rejimi’nin uyguladığı kültürel baskılarla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bu totemin Bascom’un belirttiği toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi gördüğünü işaret eder. Bascom’un folklorun işlevsel paradigmalarından olan değerlere, toplum kurallarına ve törelere destek verme, ayrıca eğitim ve kültürün gelecek kuşaklara aktararak unutulmasının önüne geçilmesi bağlamında değerlendirilebilir.

Kült

Kült, kavramı ilkel çağlardan günümüze kadar insanların inanç sistematığı içerisinde var olduğu bilinmektedir. Altın’a (2019: 1055) göre, “Literatürdeki kült tanımları içinde yaygın olarak ‘saygı duyma, kutsama, kendini bir şeye adama, ululama, yüceltme’ anlamları görülür.” Türk inanç kültür sisteminde de rastlanan kültürler değişik dönemlerde farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Dilek’in (2020, 49) ifadesine göre, “Türk mitolojisi ve Şamanizm’inde tanrılar ve ruhlardan başlayarak özellikle kutsanan ya da çekinilen hayvan isimlerinin tabu kabul edilip onların yerine örtmece sözcüklerin kullanıldığı görülür” Bu kavramların inanç boyutlu düşünülmesi bireyi ruhsal olarak rahatlatan bir arınmaya yol açtığı düşünülebilir. Kırgızlarda kült olduğuna inanılan kavramlardan biri de aydır. Bayat’ın (2017: 272) belirttiğine göre “Ay kültürünün Manas Destanı’nda sistemli bir şekilde korunması İslam’dan sonra da konar-göçer Türk kavimleri arasında bu eski inancın etkili olmaya devam ettiğini gösterir.” “Beyaz Gemi” romanında kült olama özeliği gösteren birtakım inanışlara yer verilmiştir. Bu kültürlerin başında, dağ, su ve hayvan kültürü dikkat çeker. Romandan aktarılan bölümler şöyledir:

Çocuk kendini korkunç derecede küçük, korkunç derecede yalnız ve yitik hissetti. Burada bir o vardı, bir de dağlar, her tarafta dağlar ulu dağlar... (Aytmatov, 2015: 35).

Orası dümdüz bir ova imiş, dağlar pek yokmuş, ama Süleyman Tepesi denilen bir kutsal tepe varmış.

Onun eteğinde kara bir koyun kesip sonra tepeye turmanırken her adımda inançla Allah’a dua etsen Allah dileğini kabul eder, acır ve bir bebek verirmiş (Aytmatov, 2015: 44).

Romandan aktarılan bölümde, dağ, çocuğun sığındığı, anlam yüklediği ve “ululuk” atfettiği özelliğiyle ortaya çıkar. Aytmatov, ayrıca dağın çocuğu olmayan kişilerin çare aradığı ve kutsallık atfettiği yer olarak kült inancına gönderme yapmaktadır.

İşte böylece bir kız, bir erkek çocuktan ibaret olan Kırgızlar, ebedi ve kutsal Issık –Göl’ün kıyısında kendilerine yeni bir vatan buldular” (Aytmatov, 2015: 64).

- İşte yeriniz yurdunuz burasıdır, dedi Boynuzlu Maral Ana. Artık burada yaşayacak, ekin ekecek, balık avlayacak, hayvan yetiştireceksiniz. Soyunuz, nesliniz çoğalsın her tarafa yayılsın. Sizden gelenler sizin dilinizi hiç unutmasınlar. Analarının, babalarının diliyle konuşmaktan şarkı söylemekten zevk alsınlar. İnsan gibi yaşayın. Ben her zaman sizinle, sizin çocuklarınızla, sizin torunlarınızla beraber olacağım. Gelecek zamanlarda hep sizinle olacağım” (Aytmatov, 2015: 64).

Yazar, su kültürü olarak Issık-Göl’e dikkat çekmek ister. Issık-Göl, düşmandan kurtarılan Kırgız çocuklarının yaşamalarına ve çoğalmalarına kaynaklık etmiştir. Romandaki alıntıda Issık-Göl, Kırgızlar için kutsal sayılmış, kültür olarak düşünülmüştür.

Asker Boynuzlu Maral Ana'nın torunu olduğunu söyleyen bu koca kafalı, koca kulaklı çocuktan hoşlanmıştı. Pek tuhaf buluyordu onu. Yine de, kendi soylarının nerden geldiğini bilmek şöyle dursun, yedi göbek geçmişini bile sayamadığı için biraz utanmıştı. Çünkü herkesin bilmesi gerekirdi bunu. O ise yalnız anasını, babasını, dedesini ve ninesini, bir de dedesinin babasını biliyordu. Ya ondan öncekiler? (Aytmatov, 2015: 112).

Aytmatov, bu alıntıda atalar kültürüne gönderme yapar. Yazar, roman içerisinde bu şekilde geyik hayvanının Kırgızlar için soyun kurtarıcı unsuru olarak düşünüldüğüne dikkat çekmek ister.

Aytmatov, Beyaz Gemi romanında küllere yer vermiştir. Bascom'un belirttiği folklorun dört işlevi üzerinden bu bölümler değerlendirildiğinde toplum kurallarına ve törelere destek verme işleviyle örtüşmektedir. Ayrıca, yazar kültürün gelecek kuşaklara aktarılacak eğitilmesi işlevini ön plana çıkarmıştır.

İye

Nesnelerin koruyucu ruhunun olduğu inancı ilkel insandan günümüze kadar varlığını korumuştur. Bu inanç sistemi içerisinde var olan nesnelere üzerine birtakım kutsallıklar atfedilmiştir. Bayat'a (2016: 140) göre, "...etimolojik olarak ilah anlamlı 'in' köküne bağlanan iye ve varyantları, başka bir düşünceye göre ana anlamlı 'ene' (y) kökü ile de alakalıdır". Kırgızlarda bu türden inanç sisteminin var olduğu bilinmektedir. Altın'ın (2016: 105) belirttiğine göre, "Kazak ve Kırgızlarda keçi suretinde görünen bu ruh, loğusa kadınlara musallat olması ile tanınmaktadır". Başka bir görüş ise Ögel'e (2020: 537) aittir, "Göktürkler ile Kırgız Türklerini ayıran, Kögmen dağı da önemli bir dağdı. Sonraki Arap coğrafyacılarının eserlerinde bu dağın adı ve önemi görülür. Yani unutulmamıştır". Animizm kökenli bu inanç hala varlığını sürdürmektedir. "Beyaz Gemi" romanında bu türden bir inanç kültürü göze çarpar. Kırgızların soyunun tükenmesi noktasında düşman askerlerinden saklanmış iki küçük Kırgız çocuğunun Topal Çopur Nine tarafından Maral Ana'ya teslim edilmesi söz konusudur. Romandan aktarılan bölüm şöyledir:

Boynuzlu Maral Ana onları sütü ile beslemeseydi, geceleri vücudu ile ısıtmasaydı, o kadaruzun bir yolculuğa dayanamazlardı (Aytmatov, 2015: 63).

Mümin Dede ve Seydahmet arasında geçen diyalogda geyiğin öldürülmesine Mümin Dede'nin karşı çıktığı görülür. Romandan aktarılan bölüm şu şekildedir:

Delirdin mi sen? Onları vurmak yasak! Dedi yavaş bir sesle (Aytmatov, 2015:142).

Romandan alınan her iki alıntıda görüldüğü üzere geyiğe Kırgızlar tarafından koruyuculuk atfedilir. Geyiğin iyesinin olduğu yazar tarafından gösterilmeye çalışılır. Romanda geyik hayvanına zarar verilmemesi telkin edilir. Bascom'un değerlere toplum kurallarına ve törelere destek verme işlevinin ön plana çıktığı saptanmıştır. Ayrıca, geyik iyesinin kullanılması toplumsal kurum ve değerlerin güncelleşmesini, güçlenip köklenmesine olanak tanıdığı üzerinden romandaki diyaloglar ilişkilendirilebilir.

Diğer bir saptama ise, eğitim ve kültürün gelecek kuşaklara aktarılacak eğitilmesi dikkate alınmıştır. Sözlü unsurların tarihsel bir değeri olduğu inancı üzerinden Bascom'un paradigmatlarıyla örtüştüğü tespit edilmiştir.

Destan

Destan, mitolojik ve efsaneler devrinden sonra ortaya çıktığı düşünülen sözlü halk edebiyatı ürünü olduğu yaygın bir kanıdır. Sevindik'in (2017: 92) belirttiğine göre "Genel

anlamda destanlar, özellikle de epik destanlar mitlerden ve efsanelerden sonra, onların kalıntılarıyla, yani tortularıyla şekillenen ve tarihi zamanlarda oluşmuş olayların kahramanlık temalı öyküleridir”. Destanlar, sözlü halk edebiyatının kahramanlık temaları ağır basan bir unsuru olarak karşılaşılmaktadır. Kırgız edebiyatçıları, eserlerini oluştururken destan kültüründen yararlandığı bilinmektedir. Kırgızlara ait “Manas” destanının konusunun genel olarak Kırgızların var oluş mücadelesini içerdiği bilinmektedir. Yıldız’a (2017: 29) göre, “Manas Destanı’nın ana konusu, Manas’ın Kırgız Türklerini esaretten kurtarıp bir bayrak altında toplama çabasıdır. Bu çaba destanda, Kırgız Türklerinin yaşayış tarzı içinde işlenmektedir”. Destanların toplumsal yaşamdan izler taşıması, ait olduğu toplumların sosyolojisini tanımlamada yararlı olabileceği görüşü yaygın bir kanıdır.

Aytmatov, “Beyaz Gemi” romanında destan türüne ait bölümler sunmuştur. Bir geyiğin yardımıyla Kırgız halkının yeniden çoğalıp türemesinin anlatıldığı bölüm üzerinden destan türüne ait örnek verir. Romanda geyiğin getirdiği iki Kırgız çocuğunun Issık-Göl’ünü yurt edinmesini konu alan destan parçası olarak verilir. Romanda aktarılan bölüm şöyledir:

Artık burada yaşayacak, ekin ekecek, balık avlayacak, hayvan yetiştireceksiniz. Soyunuz, nesliniz çoğalsın her tarafa yayılsın. Sizden gelenler sizin dilinizi hiç unutmasınlar. Analarının, babalarının diliyle konuşmaktan şarkı söylemekten zevk alsınlar. İnsan gibi yaşayın. Ben her zaman sizinle sizin çocuklarınızla, sizin torunlarınızla beraber olacağım. Gelecek zamanlarda hep sizinle olacağım (Aytmatov, 2015: 64).

Bascom’un öne sürdüğü sözlü ürünlerin eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktarılması işlevini yerine getirdiği tespit edilmiştir. Ayrıca, destanlar bir milletin tarihi seyrinin anlatıldığı sözlü halk edebiyatı unsurlarıdır. Sovyetler Birliği’nin Kırgızlar üzerinde uyguladığı baskı politikası bilinmektedir. Yazar, bu baskıyı kırma düşüncesine sahiptir. Aytmatov, bu amacı gerçekleştirmek için destan dönemine gönderme yapar. Romandaki destan bölümlerinin Bascom’un öne sürdüğü paradigmalarda toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi ile örtüştüğü saptanmıştır.

Masal

Masallar, bir toplumun geçirmiş olduğu evrelerden ipuçları veren sözlü anlatı türleridir. Bu türden anlatılar Batıda milletlerin kökenleriyle ilgili bilgilere sahip olma amaçlı toplanıp tasnif edilmiştir. “Masallar, toplumların mitolojik dönemlerde görmüş olduğu rüyaların tabiridir.” (Vardı, 2022: 58). “Kırgız araştırmacılar, günümüzde destan için epos, masal için ise cöö comok terimlerini kullanmaktadır. Ancak bu adlandırmalar son dönemlere aittir” (Karadavut, 2010: 71). Kırgızlar, masallara farklı bakış açısıyla yaklaşmıştır. Doğan’a (2009: 1) göre, “... Kırgız masalları ayrı bir öneme sahiptir ve masal mantığı içinde Kırgızların hayatını, gelenek ve göreneklerini, felsefi düşüncelerini, geleceğe dair ideallerini yansıttığı gibi, doğa olaylarının izlerini de yansıtır”.

Aytmatov, Kırgızların masallar hakkındaki düşünce yapısına inanan ve bu yönde yazdıklarıyla fikir beyan eden bir yazardır. “Beyaz Gemi” romanına bu yönden bakıldığında romanın genel hatlarının Mümin Dede’nin torunu olan çocuk karaktere anlattığı masallarla şekillendiğine tanık olunur. Romanda, *Boynuzlu Maral Ana* masalı, *Çırtan Çıpalak* masalı ve çocuk karakterin zihninde oluşturduğu *Baş İnan Gövdesi Balık* olan masalla birlikte üç değişik masaldan söz edilir. Her üç masal da milli ve manevi fanteziyle örülmüş ve işlevsel olarak romanın gidişatına yön veren bir şekilde kurgulanır. Romandan aktarılan bölümler şöyledir:

Ben bütün bunları dedem masal anlatırken düşünürüm. Uzun uzun masal anlatır dedem. Türlü türlü masallar, gülünç olanları da çok. Hele obur kurdun yediği, yeyip de belasını bulduğu Parmak Çocuk “ÇırtanÇıpalak” masalı pek gülünç. Yoo, Çıpalak’ı önce deve yemiş. Bir yaprağın altında yatmış uyuyormuş Çıpalak. Oralarda dolaşan bir deve yaprakla beraber onu da yutuvermiş. İşte bunun için “Deve ne yuttuğunu hiç bilmez” derlermiş (Aytmatov, 2015: 45).

Yukarıdaki alıntıda çocuk karakterin ağzından Dedesi Mümin'in türlü masallar anlattığını belirtilir. Bu masalların niteliklerine değinir. Kimisinin ders verme amaçlı olduğuna, kimisinin gülünç ve eğlendirici olduğuna değinir. Söz konusu masalların özellikle de Cırtadan Çıpalak masalının Bascom'un işlevsel çözümleme modellerinden sözlü ürünlerin hoşça vakit geçirme işlevini yerine getirdiği saptanmıştır.

Ama ben en çok Boynuzlu Maral Ana masalını severim. Dedem, Isık-Göl'de yaşayan herkesin bu masalı bilmesi gerektiğini söylüyor. Onu bilmemek günah imiş (Aytmatov, 2015: 46).

Aytmatov, milli fanteziye olan inancını Maral Ana masalıyla destekler. Sözlü halk edebiyatı anlatılarının toplumsal hafızayı kalıcı hale getirmede önemli görevler üstlendiği bilinmektedir. *Maral Ana* masalı, Kırgız kültürünün geleceğe aktarılması ve yok olmasının önlenmesi amacıyla yazar tarafından romana yerleştirilir. "Beyaz Gemi" romanına yerleştirilen bu masal, Bascom'un işlevsel çözümleme modellerinden hoşça vakit geçirme, eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktararak eğitilmesi işlevlerini yerine getirir. Ayrıca, *Maral Ana* masalının Sovyet Rejimi'nin uyguladığı toplumsal ve kişisel baskılarından kurtulma işlevini de üstlendiği görülür.

Selam baba! Ben senin oğlum, seni görmeye geldim!- 'Sen benim nasıl oğlum olursun, yarı insan, yarı balıksın!'" "-Sen beni gemiye çıkar, senin oğlum oluveririm!" "-Çok tuhaf! Pekâla gel de görelim!" Babası ağ atıp onu sudan çıkarır, güverteye alırdı. Orada o, yine insan-çocuk oluverirdi (Aytmatov, 2015: 39).

Son olarak alıntılama yapılan masalda ise, çocuk karakterin kendi zihninde kurguladığı başı insan vücudu balık olan mitolojik bir yaratıktan bahsedilir. Yukarı bölümde sözünü ettiğimiz masalların mitlerden parçalar taşıdığı tespitiyle özdeş bir masaldır. Bu masal sözlü halk kültürü unsurlarının Bascom'un paradigmalarından olan hoşça vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme işleviyle ilişkilendirilebileceği noktasiyla değerlendirilmiştir.

Efsane

Efsaneler, mitolojik dönemin sonrasında ortaya çıktığına inanılan sözlü anlatı türlerinden biridir. Efsaneler, tarihi olayları konu alması bakımından gerçeklikle ilişkisi diğer sözlü türlere oranla daha fazladır. Bayat'a (2019: 115) göre, "Efsane sözü, Fars menşeli "fesane" kelimesiyle ilgili olup anlamı masal, aslı olmayan hikâye, dillere düşen vaka daha geniş manası ise destan demektir". Bugün Anadolu'da bilinen efsanelerin Orta Asya'dakilerle benzer içeriğe sahip olduğu bilinmektedir. "Başlı başına Anadolu'da sıklıkla duyulmuş olan "Ala Geyik" efsanesinin neredeyse varyantlaşmış hali denilebilecek "Boynuzlu Maral Ana Efsanesi" çok benzerdir (Gökçeli'1954: 34'ten, akt. Kolcu: 1996: 157-158). Kırgızlarda, efsaneler bugün dahi önemini korumakla birlikte, Kırgız efsaneleri içerik bakından köken üzerine yoğunlaştığı bilinmektedir. Demiryürek'in (2017: 47) belirttiğine göre, "Türk boylarından biri olan ve bugün Kırgız olarak adlandırılan boyun kökenini 'Kırk Kız' adının menşesini açıklayan önemli bir efsane olan Kırk Kız efsanesi 20. Yüzyıl başlarında iki yazar tarafından kaleme alınmıştır".

Aytmatov, "Beyaz Gemi" romanında sıklıkla sözlü halk edebiyatı anlatılarından birisi olan efsane örneklerine yer verir. Yazar, romanın bir bölümünde Kırgızların yaşadıkları yer hakkında bilgi verir. Yazar efsanelere uygun bir dil kullanır.

Çok eskiden olmuş bu olay. Çok, çok eski zamanlarda yeryüzünde ormanların otlardan ve bizim ülkemizde de suların karalardan çok olduğu çağlarda, derin ve serin suyu olan bir nehir kıyısında, bir Kırgız kabilesi yaşarmış. Bu nehrin adı Enesay imiş. Buradan çok uzaklarda Sibiryaya denilen yerde akarmış bu nehir. Atla üç yıl üç ayda gidilirmiş oraya (Aytmatov, 2015: 54).

Aytmatov, "Beyaz Gemi" romanındaki bu bölümde Kırgızların tarihi, yerleşim yeri ve kökeniyle ilgili birtakım bilgiler aktarır. Yazar, Bascom'un öne sürdüğü paradigmalarından

sözlü halk kültürü unsurlarının eğitim veya gelecek kuşaklara aktarılarak eğitilmesi işlevini ön plana çıkarır.

Aytmatov, Sözlü halk edebiyatı anlatılarından birisi olan efsaneler üzerinden Türk Kırgız kültüründeki defin merasimleri ve ritüelleşen durumlarla ilgili bilgi verir. Romandaki bölümler şöyledir:

Buğu aşiretinin anlı-şanlı bir yaşlısı öldüğü zaman verilen yas şölenu için kurbanı o keser, ... (Aytmatov, 2015: 14).

Kırgızlar Başbuğları için iki gün yas tutup ağladıktan sonra üçüncü gün onu gömmeye karar vermişler. Eski bir geleneğe göre, yarlardan, uçurumlardan, yüksek yamaçlardan geçiriyorlarmış. Böylece ölenin ruhu, ana nehir Enesay ile vedalaşmış. Ene ana demektir. Say ise su, nehir anlamına gelir (Aytmatov, 2015: 55).

Ağıtçı kadınlar başlarını açıp saçlarını dağıtmışlardı ve onlar da Kulçe Batır için ağıt okumaya hazırıldılar. Yiğitler diz çökmüş, tabutu kaldırmak için bekliyorlardı. Herkes hazır ve cenazenin kaldırılmasını bekliyorlardı. Orman kenarına bağlanmış kurbanlık dokuz kısrak, dokuz boğa ve dokuz kere dokuz koyun kesilmek üzere bekletiliyordu (Aytmatov, 2015: 57).

Aytmatov, efsaneler üzerinden Şamanizm döneminden kalan bir ölünün defini ve defin esnası ve definden sonra sergilenen ritüelleri aktarır. Bascom'un öne sürdüğü paradigmalardan olan değerlere, toplum kurallarına ve törelere destek verme işleviyle örtüşür. Özellikle kurban ritüeliyle Bascom'un öne sürdüğü toplumsal kural ve değerlerin güncelleşmesini, güçlenip köklenmesi işleviyle bu alıntı ilişkilendirilebilir. Yukarıdaki alıntılarda öne çıkan diğer bir işlev ise, eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktararak eğitilmesi işlevidir. Bascom'un öne sürdüğü sözlü ürünlerin kültürün aynası ve insanlara yönelik pratik kurallar ve kılavuz olarak düşünülmesiyle aynı düzlemde olduğu belirlenmiştir.

“Beyaz Gemi” Romanında Tespit Edilen Türküler

Türkü

Halk edebiyatı ürünlerinden olan türkü, değişik ezgilerle birlikte anlam kazanan bir yapıya ve içeriğe sahiptir. Değişik ruh hallerinin gün yüzüne çıktığı halk edebiyatı unsurlarından olan Türkler, sıklıkla güncelliğini korumuş ve söylenmiştir. Sert'e (2017: 66) göre, “Türkü ve ağıtlarda kullanılan ezgiler, seçilen sözcükler, işlenen konular günlük hayattan izler taşır”. Bu düşünce tarzıyla oluşturulmuş türkülere, Kırgızlarda da sıklıkla rastlanmış ve bu ürünler değer görmüştür. Kırgızlarda Aytmato, “Beyaz Gemi” romanında türkülere yer vermiştir. Türkülerde Kırgızların geçmişinin izlerine rastlanacağına dair Mümin Dede karakteri üzerinden göndermeler yapmıştır. Türkülerin değişik işlevler üstlendiği saptanmıştır. Romandan aktarılan bölümler şöyledir:

Dedem diyor ki, geçmiş zamanların birinde, bir han bir başka hanı tutsak almış. Bu han tutsağına’’: Eğer istersen benim kölem olarak yanımda kalır, uzun zaman yaşayabilirsin. İstemezsen en büyük arzunu yerine getirir, sonra da seni öldürürüm, demiş. Tutsak han düşünüp cevap vermiş:’’ köle olarak yaşamak istemiyorum, beni öldür daha iyi. Ancak öldürmeden önce benim vatanımdan herhangi bir çobanı buraya getirmeni istiyorum. ’’ “-Ne yapacaksın o çobanı?

‘- Ölmeden önce ondan bir türkü dinlemek istiyorum.’’Dedem diyor ki, işte böyle vatanlarının bir türküsü için canlarını feda eden insanlar varmış, böyle insanları görmeyi ne kadar isterdim! Her halde onlar büyük şehirlerde yaşıyorlar. Türküyü dinlerken dedem kulağıma fısıldar: İlahi! Ne büyük insanlarmış eski insanlar! Ne türküler yakmışlar, ya Rabbim! (Aytmatov, 2015: 43).

Senden geniş nehir mi var Enesay? Senden geniş bir nehir yok Enesay

Senden aziz bir yurt var mı Enesay? Senden aziz bir vatan yok Enesay

Senden derin bir dert var mı Enesay? Senden derin bir dert yok Enesay

Senden özgür olan var mı Enesay? Senden özgür özgürlük yok Enesay

(Aytmatov,2015: 54).

Aytmatov'un bu iki alıntıda vermek istediği ortak bir mesaj vardır ki o da Kırgızların geçmişine yönelik bir gönderme yapmaktır. Bascom'un ileri sürdüğü folklorun işlevlerinden olan hoşça vakit geçirme, eğlenme eğlendirme işlevi, değerlere, toplum kurallarına ve törelere destek verme, eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktarılarak eğitilmesi işlevi ve toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için bir kaçıp kurtulma mekanizması işleviyle örtüştüğü tespit edilmiştir.

Sonuç

Cengiz Aytmatov, "Beyaz Gemi" romanında halk edebiyatı türlerinden mitoloji, destan, masal, efsane ve türkü örneklerine yer vermiştir. Aytmatov'un romanda bu üslubu benimsemesinin amacı, Kırgızların geçmiş yaşamına bu unsurlar üzerinden göndermeler yapıp, Kırgız toplumunun geçmiş ve güncelle bir bağ kurmasını istemesi olarak değerlendirilebilir. Bu incelemede yöntem olarak eşleştirme, kıyas ve değerlendirme yöntemi benimsenmiştir. İnceleme, işlevsel kuram, W. Bascom ve "Beyaz Gemi" romanıyla sınırlandırılmıştır. Kırgızlar, uzun süre baskı altında yaşamış ve kültürel soykırıma uğramıştır. Romanda geçen bu ürünler, işlevsel bağlamda düşünüldüğünde ise Kırgızların geçirmiş olduğu siyasi, sosyal ve kültürel evrelere bu ürünler üzerinden ışık tutulduğu belirlenmiş ve bu unsurların Türk Kırgız toplumunda hangi anlamları ifade ettiği, üstlenmiş olduğu işlevleri üzerine yazar tarafından bir izlek oluşturulması amaçlanmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda ise, Cengiz Aytmatov'un kullandığı halk edebiyatı sözlü anlatıların ve halk edebiyatı ürünü türkünün Bascom'un paradigmalarından olan toplumun geçmişle bağlarının sağlamlaştırılması, sözlü kültürün gelecek kuşaklara aktarılması, kişisel, toplumsal baskılardan kurtulma işlevi, sözlü ürünlerin eğlendirme ve hoşça vakit geçirebilmenin de işlevini üstlendiği belirlenmiştir. Özellikle incelemede geçen mitik unsurlar bölümünde Bascom'un öne sürdüğü kültürün gelecek kuşaklara aktarımı işlevini yazar bu unsurlar aracılığıyla sağlamıştır. "Beyaz Gemi" romanında çocuk karakterle ilgili masal diyalogları incelenmiş, masalların eğlenme ve eğlendirme işlevi üstlendiği tespit edilmiştir. Romanda geçen destan ve efsane örneklerinin değerlere, toplum kurallarına ve törelere destek verme işlevini üstlendiği saptanmıştır. Halk edebiyatı ürünlerinden biri olan türkülerin ise, kişisel ve toplumsal baskılardan kaçıp kurtulma, hoşça vakit geçirme işlevlerini üstlendiği görülmüştür.

Kaynakça

- ALTIN YILDIZ, Kübra (2016). "Türk ve Fin-Ugor Mitolojisinde Dişi Ruhlar Üzerine Bazı Tespitler", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, S. 38, s. 98-110.
- ALTIN YILDIZ, Kübra (2019). "Kült ve Kültür Arasında: Yeni Bir Kült Tanımlamasına Doğru". *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, Sayı. 28, s.1052-1068.
- AŞLAR, Halit (2017). "Tarihi Konulu Kırgız Romanlarında Şecere Unsurunu ve Çeşitli Motiflerin Tespiti Üzerine", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 44, s. 83-93.
- ARVAS, Abdulsalam (2017). "Manas Destanı Üzerine Araştırma Yapan Türkiyeli İlk Bilim Adamları", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, s. 137-152.
- AYTMATOV, Cengiz (2015). *Beyaz Gemi*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- BASCOM, William (1954). "Folklorun Dört İşlevi", *The Journal of American Folklore Society*, 266, s. 333-349.
- BAYAT, Fuzuli (2016). *Türk Mitolojik Sistemi -2*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- BAYAT, Fuzuli. (2017). *Türk Mitolojik Sistemi -1*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- BAYAT, Fuzuli. (2019). *Mitolojiye giriş*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

- ÇINAR, Ali. Abbas. (2020). “Alevilerde Hızır kültü ve ritüelleri”, *Milli Folklor Dergisi*, Sayı126, s.63-74.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2019). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÇORUHLU, Yaşar. (2017). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- DEMİRYÜREK, Meral (2017). “Kırk Kız Efsanesinin Yazılı Kültürdeki İki Örneği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Milli Folklor Dergisi*, Sayı. 116, s. 45-57.
- DİLEK, İbrahim. (2020). “Kült kavramı ve söz kültü”, *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 95, s.47-77.
- DOĞAN, Sabri (2009) “Kırgız Masalları”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DORSON, Richard Mercer (2011). *Günümüz Folklor Kuramları*. (çev, Selcan Gürçayır, Yeliz Özey). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- KAFESOĞLU, İbrahim (2020). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- KARADAVUT, Zekeriya (2010). “Kırgız Masallarında Mitolojik Unsurlar”, *Milli Folklor*, S. 85,71-80.
- KAVUT, Sevgi (2020). “Carl Gustav Jung: Kavramları, Kuramları ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, *International Journal of Cultural and Social Studies*, S. 6/2, s.681-695.
- KOLCU, Ali. İhsan (1996). *Milli Romantizm Açısından Cengiz Aytmatov*. İstanbul: Ötüken
- NAR, Mehmet. Şükrü (2014). “Günümüz Toplumunda Mitler: Anadolu Halk Efsaneleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Cyprus International University Folklor/ Edebiyat*, S.79, s. 55-77
- ÖGEL, Bahaddin (2020). *Türk Mitolojisi*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- ÖZSOY, Bekir Sami (2017). *Dede Korkut Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- SERT, Fethiye (2017). “Elazığ Harput Türküleri Üzerine Bir İnceleme”, *Ana Dili Eğitim Dergisi*, S. 1, s. 65-86.
- SEVİNDİK, Azem (2017). “Eski ve Yeni Destan Araştırmaları Üzerinden Türk Destan Araştırmalarına Genel Bir Bakış”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 12, s. 90-99.
- ELÇİN, Şükrü (2001). *Türk Dünyası Edebiyat Metinler Antolojisi*, Cilt.1. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Türkçe Sözlük*. (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- UĞURCAN, Fatma. Zehra. (2018). “Kozmogoni Mitleri Ekseninde Altay Destanlarında Başlangıç”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, S. 23, s. 50-59.
- YILDIZ, Naciye (2017). *Manas Destanı (W.RADLOFF) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çalışmanın yazarı Kürşat Vardı “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki hususları beyan etmiş(ler)dir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Finansman: Bu çalışma için herhangi bir kurum ve kuruluştan destek alınmamıştır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmanın araştırılması ve yazımı esnasında destek veya fikirlerine başvuru herhangi bir kişi bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın/yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

Yazarın Notu: Bu çalışma Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Katkı Oranı Beyanı: Bu makalenin tüm bölümleri tek bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

The author / authors of the study declared the following points within the framework of the "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Funding: No support was received from any institution or organization for this study.

Support and Acknowledgments: There is no person whose support or ideas are consulted during the research and writing of the study.

Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.

Author's Note:

Author Contributions: All sections of this article have been prepared by a single author.
